

Beschermd stadsgezicht Plan Oost

Datum in procedure: 25-07-2008

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing
van het beschermd stadsgezicht Plan Oost
gemeente Hilversum (Noord-Holland)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Datum aanwijzing: **19 MAART 2015**

Errata:

Hilversum, Plan Oost

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet ruimtelijke ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 400 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Plan Oost in de gemeente Hilversum als beschermd stadsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

Inleiding

Het beschermd gezicht Plan Oost ligt aan de oostzijde van Hilversum en wordt door het stadsdeel 'Oude wijk over 't spoor' gescheiden van de oude dorpskern.

Het gebied heeft grotendeels een woonbestemming en is aangelegd volgens de door de architect-stedenbouwkundige W.M. Dudok voor Hilversum ontworpen uitbreidingsplannen 'Plan Oost' (1927-1931) en het Beëindigingsplan uit 1933. De bouwkundige invulling van de uiterste oostelijke rand van het gebied, het Kamrad, is tussen 1959 en 1964 gerealiseerd naar ontwerp van Dudok.

Het gebied vormt een in de periode 1927-1964 tot stand gekomen stadsuitbreiding met gaaf bewaarde planmatige structuur en architectonisch samenhangende bebouwing, op basis van een door Dudoks ideeën bepaald stedenbouwkundig ontwerp. Het stedenbouwkundig concept, waarin de gedachte van afronding van de stad en de vervlechting van stad en natuur een herkenbare rol spelen, is exemplarisch voor Dudoks ideeën over de begrensde groei van de stad.

Ontstaan en ontwikkeling

Het eerste uitbreidingsplan voor Hilversum dateert uit 1905 en was niet meer dan een globaal stratenplan met een zonering van de verschillende functies en typen woonhuizen.

Bij zijn aanstelling als Directeur Publieke Werken in 1915 kreeg W.M. Dudok (1884-1974) de opdracht een nieuw uitbreidingsplan te maken. In de periode 1915-1918 maakte hij een ontwerp waarin het accent lag op de vestiging van nieuwe industrieën en daarmee samenhangend de bouw van arbeiderswoningen. Hij projecteerde de nieuwe arbeiderswijken tussen de oude heidewegen ten zuiden en oosten van de oude kern. Aan de oostkant waren dat onder meer de Liebergerweg, de Eemnesserweg en de Larenseweg. Dudok bouwde zijn eerste volkswoningbouwcomplexen ten zuiden van de oude kern van Hilversum, in 1920 startte hij met de bouw van enkele complexen in de 'Oude wijk over 't spoor'.

Tussen 1926 en 1931 ontwierp Dudok, inmiddels aangesteld als gemeente-architect van Hilversum, enkele partiële wijzigingen op het ontwerp-uitbreidingsplan uit 1918, waaronder 'Plan Oost'. Aan de hand van dit stedenbouwkundig ontwerp werden na 1927 in de zuidelijke punt van het gebied de eerste volkswoningbouwcomplexen gebouwd volgens de principes van de wijkgedachte. De wijkgedachte is gebaseerd op de ideeën van de Engelse tuinstadbeweging en houdt in dat de wijk als het ware een dorpje op zichzelf is. Alle voorzieningen zijn er aanwezig: plantsoenen, speelvelden, scholen, winkels en de nodige openbare gebouwen. Een deel van de complexen werd door de gemeente gebouwd naar ontwerp van Dudok. De gevarieerde bebouwing werd met verspringende rooilijnen en hoekoplossingen afgestemd op de afwisselende stedenbouwkundige opzet met straten, pleinen en hofjes. De schoolgebouwen werden op markante locaties in de ruimtelijke structuur gesitueerd.

In het noordelijke deel van het gebied, tussen de Hoge Larenseweg en de Johannes Gerardtsweg werd in dezelfde periode een buurt met arbeiderswoningen en kleine en grotere middenstandswoningen aangelegd. Tussen de Kometenstraat en de Radiostraat had Dudok, in aansluiting op de bestaande Nederlandse Seintoestellenfabriek (NSF), een terrein gereserveerd voor industrie.

In 1933 presenteerde Dudok het definitieve uitbreidingsplan voor Hilversum, het zogenaamde Beeëdigingsplan, dat was gericht op voltooiing van de stad en behoud van natuurschoon. Dit laatste was mede ingegeven door het in 1925 verschenen rapport van de Centrale Schoonheidscommissie voor het Gooi, waarin de Gooise gemeenten werden opgeroepen om bij het ontwikkelen van uitbreidingsplannen meer aandacht te schenken aan het behoud van natuurschoon.

Voor de verdere inrichting van de noordoostkant van Hilversum ontwierp Dudok in het Beeëdigingsplan een regelmatig patroon van grotendeels noord-zuid geprojecteerde gebogen woonstraten, afgesloten door een kwartcirkelvormige ringweg met breed profiel. De plaatselijk verbrede radialen met groenstroken in de vorm van bermen, plantsoenen en een vijver vormen de verbinding tussen de bestaande wegen in de stad en het natuurgebied aan de oostzijde. Aan de uiterste oostgrens van het gebied eindigt het plan in zeven haaks op de Kamerlingh Onnesweg geprojecteerde bouwblokken, die als een kamrad in het natuurgebied steken. Zo werd een harmonieuze overgang gecreëerd van stad naar natuur, karakteristiek voor de visie van Dudok op het beëindigen van de stad. Behalve voor de woningbouw reserveerde Dudok in het uitbreidingsplan ook een terrein voor de ontwikkeling van industrie.

Tussen 1933 en 1940 werden bij de verdere uitbreiding van het gebied het stratenpatroon en de verkaveling uit het Beeëdigingsplan gevolgd. De tussen de gebogen straten gelegen kavels werden grotendeels bebouwd met langere gesloten bouwblokken met minder

verspringende rooilijnen. De sterke horizontale geleding van de architectuur werd onderbroken door verticale accenten op de hoeken en als beëindiging van zichtassen. Omstreeks 1940 was de bebouwing grofweg de Kamerlingh Onnesweg genaderd.

In de periode 1959 en 1964 werd de stadsuitbreiding aan de oostzijde van Hilversum voltooid met de woningbouw in het Kamrad, eveneens naar ontwerp van Dudok. Daarbij werd in hoofdlijnen de oorspronkelijke stedenbouwkundige opzet van het Kamrad uit het Beeëdigingsplan gevolgd. Evenwijdig en haaks op de Kamerlingh Onnesweg kwam gestapelde woningbouw van drie bouwlagen en daarachter laagbouw in de vorm van rijen eengezinswoningen.

Huidig ruimtelijk karakter

Het gebied Plan Oost vormt een karakteristiek stedenbouwkundig ontwerp van de architect-stedenbouwkundige W.M. Dudok, dat in samenhang met een evenwichtig bebouwingsbeeld redelijk gaaf bewaard is gebleven. De bebouwing is deels tot stand gekomen naar ontwerp van Dudok en deels naar ontwerp van andere architecten in Dudoktrant. Deze architectonische samenhang draagt in hoge mate bij tot de sterke eenheid tussen structuur en bebouwing in het gebied.

De noord-zuid georiënteerde gebogen ceinturbanen en de radialen vormen met hun brede profiel en dominante groenstructuur belangrijke ruimtelijk-structurerende elementen. Via de brede groenstroken van het Kamrad en de radialen is een directe relatie gelegd tussen de stad en het natuurgebied van het Goois natuurreservaat. Binnen deze stedenbouwkundige hoofdstructuur liggen de smalle woonstraten, die een licht gebogen beloop hebben. In samenhang met de verspringende rooilijn van de bebouwing is hier een ruimtelijke beslotenheid gecreëerd met een gevarieerd perspectief. Het straatbeeld wordt mede bepaald door de voortuinen met erfscheidingen, die in overeenstemming met de architectuur zijn ontworpen. In een aantal straten zijn de klinkerbestrating en boombeplanting nog gaaf bewaard gebleven.

Door de gefaseerde uitvoering van de stedenbouwkundige ontwerpen getuigt het huidige bebouwingsbeeld van de ontwikkelingen in woningtypologie en architectuur in het oeuvre van Dudok en zijn volgelingen in de periode 1927-1964.

In het zuidelijk deel van het plangebied is de op de wijkgedachte gebaseerde complexmatige kleinschalige opzet duidelijk herkenbaar bewaard gebleven. De gevarieerde volkswoningbouw wordt gekenmerkt door korte woningblokken, die met verspringende rooilijnen zijn gegroepeerd rond pleintjes, binnenterreinen en scholen.

De scholen vormen door hun massa, silhouet en beeldbepalende situering belangrijke stedenbouwkundige ankerpunten in de wijk. De Nassauschool aan de Merelstraat (1927-30) en de Marnixschool/Lorentz-school aan de Lorentzweg (1930) zijn ontworpen door Dudok, evenals enkele woningbouwcomplexen.

De vooroorlogse bebouwing in de rest van het gebied wordt gekenmerkt door een rechtlijniger opzet in langere gesloten bouwblokken met een vlakkere gevelbehandeling. De grotendeels gave homogene woonbebouwing telt één tot twee bouwlagen onder een kap waarvan de noklijn veelal evenwijdig aan de straat ligt. De eenduidigheid in het bebouwingsbeeld wordt grotendeels bepaald door de karakteristieke Dudok-stijl, die behalve door Dudok zelf ook door andere architecten (onder anderen Wormser en Wentink en H. Bunders) is toegepast. De evenwichtige architectuur kent een sterke horizontale geleiding met verticale accenten op stedenbouwkundig markante punten, zoals op hoeken en als beëindiging van zichtassen. Karakteristieke elementen zijn de horizontale vensterstroken en de forse daken met overstek. Behalve in hoofdvorm en bouwmasa is er ook een zekere eenheid in materiaalgebruik en detaillering zoals vensters en deuren. In de Planetenbuurt, langs de Kamerlingh Onnesweg en de Siriusstraat bevinden zich grotere middenstandswoningen en langs de Johannes Gerardtsweg, de Larenseweg en de Orionlaan staan ruime twee- en drie-onder-één-kapwoningen.

De door Dudok ontworpen woningbouw van het Kamrad staat haaks op de Kamerlingh Onnesweg en wordt afgewisseld door brede groenstroken, die aansluiten op de groene radialen in het oudere gedeelte van de wijk. De bebouwing bestaat uit zeven plat afgedekte drielaagse bouwblokken direct langs de Kamerlingh Onnesweg en daarachter enkele rijtjes eengezinswoningen. In het verlengde van de

Eemnesserweg wordt de groenstrook geflankeerd door twee evenwijdig aan de weg geplaatste bouwblokken, die als het ware een poort naar het natuurgebied vormen. De overige blokken zijn schuin op de weg gesitueerd, waardoor een afwisselend beeld is gecreëerd. De lage eengezinswoningen zijn achter de gestapelde bouw in blokken gegroepeerd.

Op het voormalig bedrijventerrein van de Nederlandse Seintoestellenfabriek is in de jaren negentig een nieuw woongebied gerealiseerd, gecombineerd met een winkelcentrum. Deze vernieuwingslocatie heeft vanwege de architectuur, woontypologieën en interne gerichtheid van het terrein, weinig samenhang met het omliggende gebied van Plan Oost.

Aan het begin van de 21^e eeuw is gestart met herstructurering van de wijk Liebergen, dat ook het zuidelijk deel van Plan Oost omvat. Het niet meer voldoen van een deel van de woningen aan hedendaagse wooneisen (te klein, slecht geïsoleerd) en slijtage van materialen en openbare ruimte, naast een veranderd gebruik hiervan, heeft geleid tot een ingrijpende, zij het gerichte herstructureringsaanpak, waarbij behoud van de bestaande structuur een belangrijk gegeven is. Dit heeft geleid tot enerzijds een restauratieve aanpak, onder andere rondom de Duivenstraat en Spreeuwenstraat. Daarnaast is gekozen voor een aanpak waarbij de oorspronkelijke hoofdvorm van gebouw en architectonische vormtaal van Dudok vooropstaan, maar waarbij opnieuw ontworpen is om tegemoet te komen aan voornoemde problematiek. Dit heeft tot gevolg dat het oorspronkelijke ontwerp van Dudok en zijn volgelingen in een nieuw ontwerp zeer dicht wordt genaderd, waarbij dan wel de plattegronden uitvergroot en vaak fundamenteel gewijzigd zijn. Daarnaast komt het ook voor dat meer afstand wordt genomen van de oorspronkelijke hoofdvorm, maar waarbij wel de architectonische 'ontwerptaal' van Dudok wordt gehanteerd. Deze deels reconstructieve methode is door de supervisor

van het herstructureringsgebied, Hans Ruijsenaars, aangeduid met de term 'Dudok Revisited'.

Binnen zowel de restauratieve aanpak als 'Dudok Revisited', blijft de karakteristieke en historisch waardevolle stedenbouwkundige structuur in hoofdlijnen gehandhaafd. Wel heeft deze aanpak tot gevolg dat oorspronkelijk materiaal is verdwenen. Zo zijn onder andere de rijksmonumenten aan de Merelstraat vervangen door reconstructieve nieuwbouw.

Nadere typering van te beschermen waarden

Het karakteristieke beeld van Plan Oost wordt bepaald door de sterke samenhang tussen het stedenbouwkundige ontwerp van Dudok en de evenwichtige en eenduidige architectuur. Het zowel in structuur als bebouwingsbeeld overwegend gaaf bewaard gebleven gebied is exemplarisch voor Dudoks ideeën over de begrensde groei van Hilversum en de relatie tussen stad en natuur.

De stedenbouwkundige hoofdstructuur bestaat uit ceinturbanen, die het gebied begrenzen en de radialen, die de natuur de stad inbrengen. Daartussen liggen de woonstraten, die een besloten karakter hebben door het gebogen beloop en het afwisselende straatbeeld. De samenhang tussen hoofdstructuur en verkaveling wordt versterkt door de eenduidige en evenwichtige architectuur. In het bebouwingsbeeld zijn de drie uitvoeringsfasen van het stedenbouwkundig ontwerp van Dudok duidelijk herkenbaar bewaard gebleven. In het zuidelijk deel overheerst de complexmatige opzet, gebaseerd op de tuinstadgedachte. Ten noorden daarvan is de rechte opzet van de bebouwing uit de periode 1933-1940 duidelijk te herkennen en het Kamrad vormt de naoorlogse afronding van het gebied.

De bebouwing is grotendeels ontworpen in typische Dudok-stijl met invloed van de Amsterdamse School, De Stijl/Functionalisme en F.L. Wright. De bebouwing van het Kamrad is karakteristiek voor het naoorlogse oeuvre van Dudok. De karakteristieke schoolgebouwen fungeren als oriëntatiepunten in de wijk.

Typerend zijn:

- de overwegend gaaf bewaard gebleven stedenbouwkundige hoofdstructuur met ceinturbanen, radialen en licht gebogen woonstraten, gebaseerd op het stedenbouwkundig ontwerp van W.M. Dudok, die een sterke samenhang vertoont met de grotendeels eenduidige architectuur;
- het openbare groen (plantsoen, vijver, groene middenbermen en laanbomen) van de radialen als overgang van het verstedelijkte centrum naar het natuurgebied aan de oostkant van de stad;
- het besloten karakter van de flauw gebogen woonstraten dat mede wordt bepaald door de verspringende rooilijnen van de bebouwing en de bijbehorende voortuinen met hekjes en gemetselde muurtjes als erfafscheiding, bijzondere hoekoplossingen en beëindigingen van woonblokken;
- de overwegend gaaf bewaard gebleven karakteristieke, sterk horizontaal gelede architectuur in Dudok-trant, die een grote mate van eenduidigheid in hoofdvorm, detaillering en materiaalgebruik kent;
- de architectonische en stedenbouwkundige verbijzonderingen, zoals schoorsteenvlakken, dakoverstekken, poorten als ontsluitingen van de woonblokken, lage dakhellingen;
- de differentiatie in de ontwikkeling van de verschillende woningtypen; de woningbouwcomplexen, gebaseerd op de tuinstadgedachte; de aaneengeschakelde gesloten woningblokken en de naoorlogse gestapelde bouw en rijtjeswoningen van het Kamrad;
- de stedenbouwkundig markant gesitueerde schoolgebouwen die, evenals de naoorlogse gestapelde woningbouw in het Kamrad, door hun bouwmassa en silhouetwerking zeer beeldbepalend zijn.

Begrenzing

De begrenzing van het beschermd gebied Plan Oost is gebaseerd op het oorspronkelijke stedenbouwkundige ontwerp van Dudok en de gaaf bewaard gebleven ruimtelijke structuur van het gebied. De begrenzing valt grotendeels samen met het partiële uitbreidingsplan 'Plan Oost' (1927-1931) en het 'Be-eindigingsplan' (1933). De grens ligt aan de westzijde in de Jan v.d. Heijdenstraat, aan de noordzijde in de Johannes Gerardsweg, via de achterperceelsgrenzen van de Ludenstraat en Erfgooierstraat en de Larenseweg tot de gemeentegrens met Laren, aan de oostzijde achter de bebouwing van het Kamrad en vervolgens in zuidelijke richting in de Kamerlingh Onnesweg. De directe relatie met het open heidelandchap aan de oostzijde is zeker van belang, maar is niet in het aanwijzingsvoorstel opgenomen omdat het in feite een zeer uitgestrekt gebied betreft.

De exacte begrenzing is weergegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/34/03.

Waardering

Het beschermd gebied Plan Oost is van algemeen belang vanwege de bijzondere stedenbouwkundige, cultuur- en architectuurhistorische alsmede sociaalhistorische waarde. Het gebied is een door de architect-stedenbouwkundige W.M. Dudok ontworpen stadsuitbreiding voor in hoofdzaak woningbouw, waarin een bedrijventerrein en enkele markante schoolgebouwen zijn opgenomen. Het stedenbouwkundig concept, waarin de gedachte van afronding van de stad en de vervlechting van stad en natuur een herkenbare rol spelen, is kenmerkend voor Dudoks ideeën over de uitbreiding van Hilversum. Door de helder opgezette, bijna geheel door ringwegen en radialen bepaalde verkaveling, door de breedte van de radialen als overgangselementen tussen stad en natuur, door de laan- en bermbeplanting langs de ringstraten en door de relatieve eenvormigheid en gaafheid van de bebouwing, zijn de samenhang en ruimtelijke kwaliteit van het gebied groot.

Rechtsgevolg van de aanwijzing

Ter effectueering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

Bronnen

Literatuur

- H. van Bergeijk, *W.M. Dudok architect-stedebouwkundige 1884-1974*, Naarden 1995.
- H. van Bergeijk, 'De ontbrekende kern; Dudoks stedebouwkundige plannen voor Hilversum'. In: *De Architect*, themanummer 52, september 1993, p. 27-35.
- M. Cramer e.a., *W.M. Dudok 1884-1974*, Amsterdam 1981
- M. Poorthuis, *Dudok in Hilversum*, RDMZ, Zwolle 1996.
- Werkgroep Dudok, *Het werk van W.M. Dudok in Hilversum*, Hilversum/Zeist 1985.
- Provincie Noord-Holland, *Gemeentebeschrijving van Hilversum MIP*, Haarlem 1993.
- Gemeente Hilversum, Voorontwerp bestemmingsplan 'Kamerlingh Onnesweg', Hilversum 1996.

Kaarten

- Overzichtskaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2015.
- Waarderingskaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2015.
- Groeikaart Hilversum, 1920. Bron: Streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek, Hilversum.
- Groeikaart Hilversum, 1940. Bron: Streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek, Hilversum.
- Plan Oost, W.M. Dudok, 1927-1931. Bron: Streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek, Hilversum.

Colofon

Uitgave

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2015

Onderzoek en tekst

provincie Noord-Holland

Begrenzingskaart & thematische kaarten

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. L.G.M. van Roij

Redactie

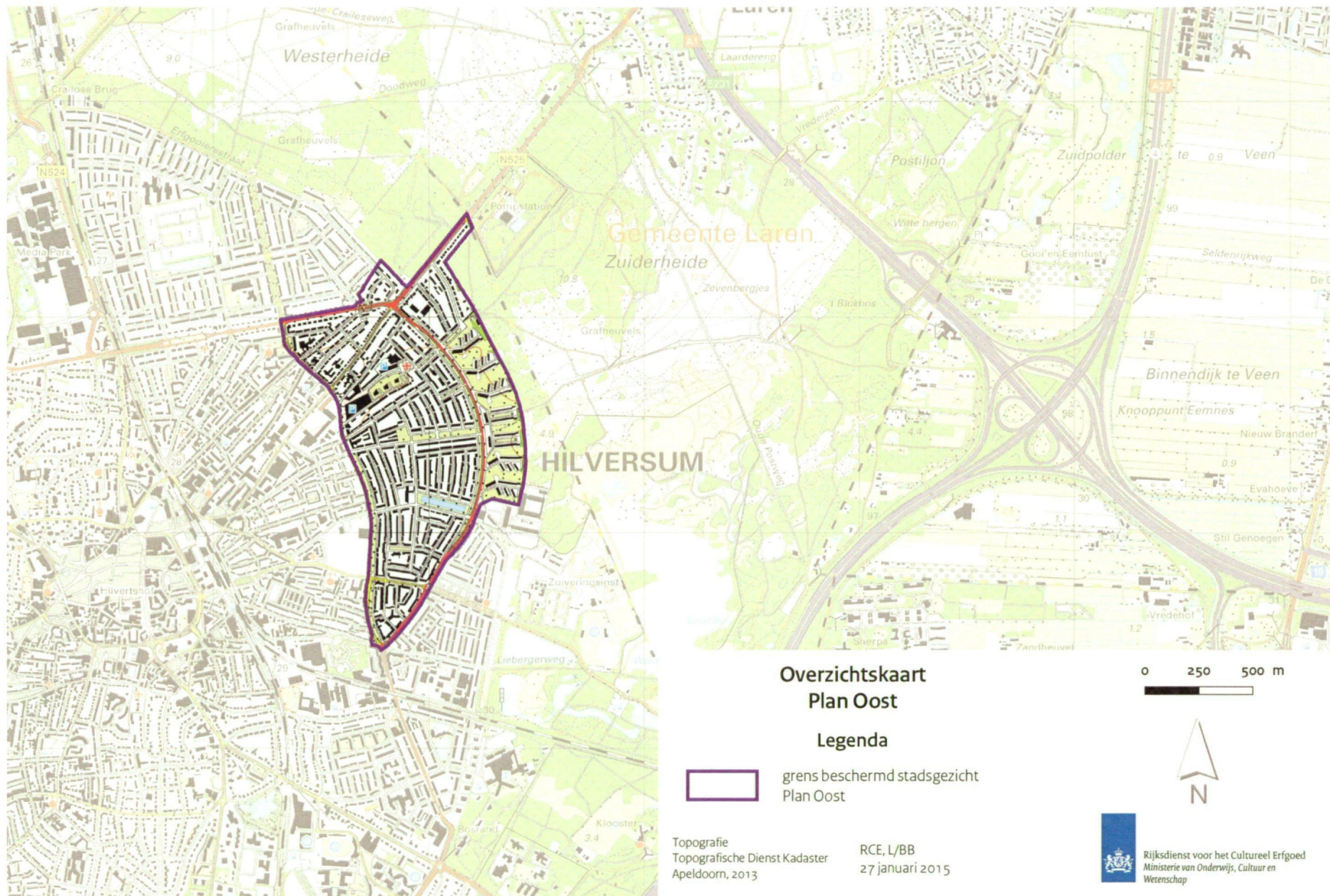
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. L.G.M. van Roij

Productie

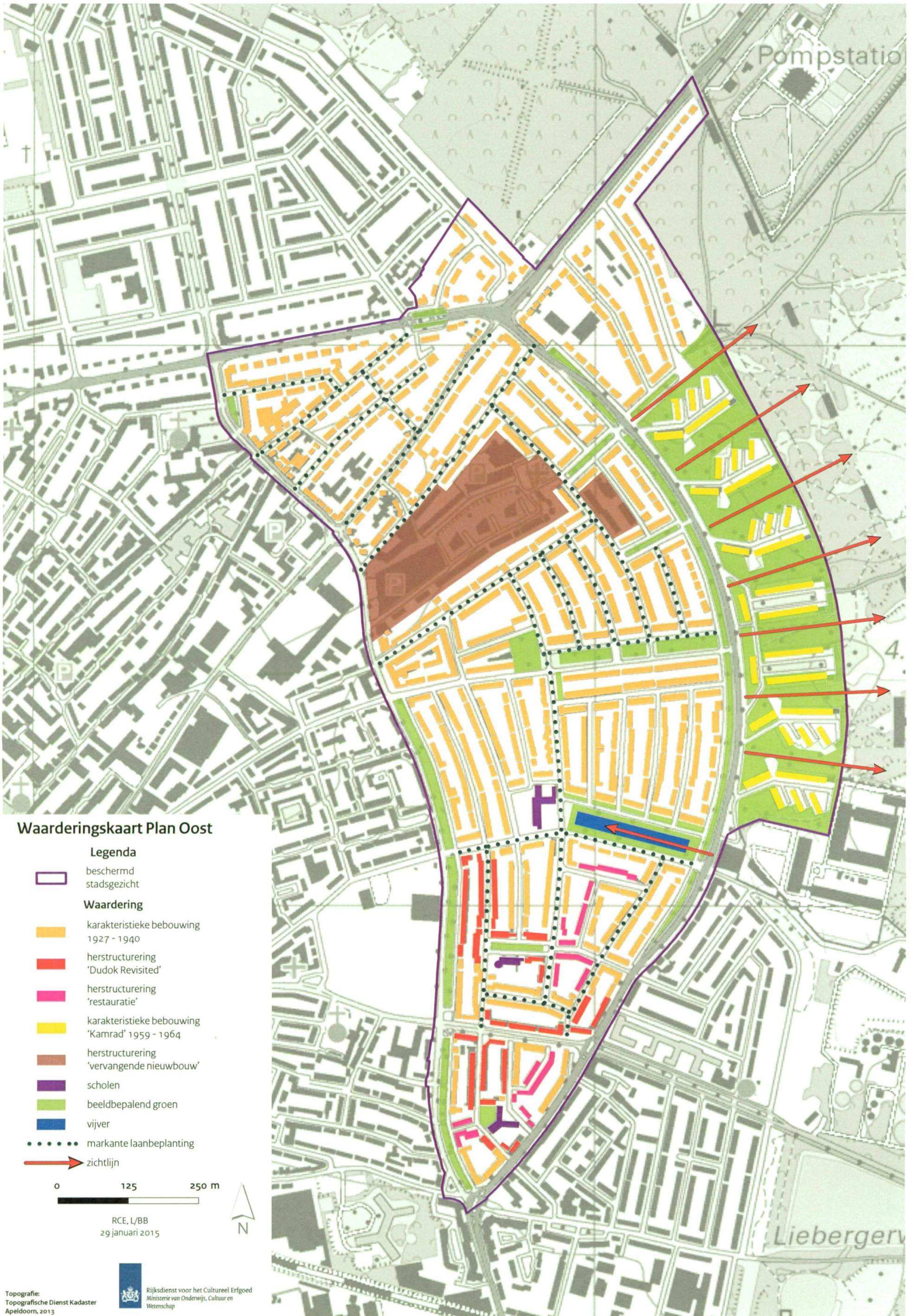
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed/Mailfors bv, Amersfoort

Bijlagen

1. Overzichtskaart.
2. Waarderingskaart.
3. Groeikaart Hilversum, 1920.
4. Groeikaart Hilversum, 1940.
5. Plan Oost, W.M. Dudok, 1927-1931.

Kaart 1 Overzichtskaart

Waarderingsskaart Plan Oost

Legenda

beschermde
stadsgezicht

Waardering

karakteristieke bebouwing
1927 - 1940

herstructurering
'Dudok Revisited'

herstructurering
'restauratie'

karakteristieke bebouwing
'Kamrad' 1959 - 1964

herstructurering
'vervangende nieuwbouw'

scholen

beeldbepalend groen

vijver

markante laanbeplanting

zichtlijn

0 125 250 m

RCE, L/BB
29 januari 2015

Topografie:
Topografische Dienst Kadaster
Apeldoorn, 2013

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Kaart 4 Groeikaart Hilversum, 1940

Kaart 5 Plan Oost, W.M. Dudok, 1927-1931